

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 8 ♦ 2025

Науковий журнал ♦ Щорічник ♦ Заснований у 1996 р.

Київ
2025

**Національний університет «Києво-Могилянська академія»
заснував видання «Наукові записки НаУКМА» 1996 року**

«Наукові записки НаУКМА. Історичні науки» (англ. NaUKMA Research Papers. History) — науковий рецензований журнал відкритого доступу, що публікує дослідницькі статті, джерела та фахові рецензії з історії.

Восьмий том видання «Наукові записки НаУКМА. Історичні науки» присвячено світлій пам'яті кандидата історичних наук, доцента Костянтина Юхимовича Гломозди — багаторічного викладача кафедри історії НаУКМА, знаного дослідника та улюбленого вчителя кількох поколінь студентів. До підготовки цього меморіального випуску долучилися його колеги, учні й родина. Відкриває том меморіальна рубрика «Пам'яті Костянтина Гломозди», до якої увійшли вибрана бібліографія вченого, а також дослідження з військової історії — тематики, яка становила особливу царину наукових і педагогічних зацікавлень Костянтина Юхимовича. Представлені тут статті охоплюють широкий хронологічний спектр — від ранньомодерних європейських конфліктів до воєнних подій ХХ століття. Наступна тематична рубрика репрезентує модерну історію у її широких вимірах — від вивчення репресивних політик та історії Голокосту до досліджень колективної пам'яті, саморепрезентації та ідентичності. Серед авторських підходів — антропологія, історія понять, аналіз малодосліджених джерел і критична історіографія. У рубриці «Історіографічні та джерелознавчі питання. Публікації джерел» вміщено студії, присвячені ранньомодерній історії України, зокрема діяльності князів Острозьких, унії 1569 року та регіональній історії Житомирщини. Окрему вагу має публікація невідомих документів з історії Києво-Могилянської академії ХVІІІ століття. Том завершує традиційна рубрика «Рецензії та огляди», де представлено рецензії на нові наукові праці, що стосуються історії православ'я у радянський період, а також огляд колективної монографії й міжнародної конференції, організованих кафедрою історії НаУКМА.

Цей випуск адресовано дослідникам, викладачам, здобувачам наукового ступеня й усім, хто цікавиться новітніми підходами до вивчення української та європейської історії.

Мови видання: українська, англійська

Редакційна колегія

Наталія Шліхта, PhD, кандидат історичних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна), <https://orcid.org/0000-0001-6767-4657> — голова редколегії

Вадим Арістов, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу історії України середніх віків та раннього нового часу (Інститут історії України НАН України, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-3094-8850>

Марта Богачевська-Хом'як, PhD, професор-емерит історії (Університет Джона Гопкінса, США)

Юрій Волошин, доктор історичних наук, професор (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-6665-5005>

Кріснін Воробець, PhD, професор-емерит (Університет Північного Іллінойсу, США), <https://orcid.org/0000-0001-6535-4641>

Гвідо Гаусман, доктор, професор, завідувач історичного відділу Інституту досліджень Східної та Південно-Східної Європи імені Лейбніца (Регенсбурзький університет, Німеччина), <https://orcid.org/0000-0002-3893-9094>

Александра Гнатюк, доктор габлітований з історії, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна; Варшавський університет, Польща)

Гелінада Грінченко, доктор історичних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)

Катерина Дуса, PhD, кандидат історичних наук, доцент (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна), <https://orcid.org/0000-0002-9264-7842>

Лариса Довга, доктор філософських наук, доцент (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Сергій Скецький, PhD, доцент (Associated Professor) (Університет Вікторії, Канада), <https://orcid.org/0000-0001-9401-3475>

Юрій Мищик, доктор історичних наук, професор (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Україна)

Сергій Плохій, доктор історичних наук, професор, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (США), <https://orcid.org/0000-0003-1667-6550>

Олена Стяжкіна, доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2781-4261>

Віталій Щербак, доктор історичних наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-8025-5684>

Наталія Яковенко, доктор історичних наук, професор (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Максим Яременко, доктор історичних наук, професор кафедри історії (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2386-638X>

Тетяна Григор'єва — вчений секретар, кандидат історичних наук, доцент (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна), <https://orcid.org/0000-0002-3111-214X>

Маргарита Стафійчук — технічний секретар, доктор філософії з історії (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна)

Здійснюється подвійне анонімне рецензування матеріалів

Засновник і видавець:

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук категорія «Б» (наказ МОН України від 02.07.2020 № 886)

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів
у сфері медіа: R40-04344

© НаУКМА, 2025

Пастушенко А. О.

АНГЛІЙСЬКІ ЕМІГРАНТИ НА КОРАБЛЯХ ІСПАНІЇ (1585–1604 рр.)

У статті розглянуто роль і місце англійських емігрантів в іспанському флоті у період англо-іспанської війни (1585–1604 рр.). Проведене дослідження показує, що англійські мореплавці були присутні на іспанських кораблях у незначній кількості. Це пояснюється не тільки тим, що тривала війна й іспанські команди переважно формували з представників місцевого населення. Важливим фактором, який зменишував англійську еміграцію в Іспанію, були давні культурні упередження англійців проти життя в Іспанії. Негативне ставлення з боку самих іспанців також мало значення. Емігрантів часто призначали на службу в Лісабонську армаду, каботажну і найбільш пасивну зі всіх атлантичних ескадр. Імовірно, це було зумовлено недовірою з боку іспанської влади, а не браком професійного досвіду англійців. Емігрантам з Англії не дозволяли служити на кораблях, які курсували між Америкою і Європою. Разом із тим, деякі англійці мали змогу проявити себе у морських битвах, таких як експедиція Великої Армади у 1588 р., захоплення галеона «Ривендж» у 1591 р. або вдалий рейд галер на поселення в затоці Маунтс Бей на узбережжі Корнуолу в 1595 р. Окрім цього, англійці були корисними іспанцям як лоцмани, які знали англійське узбережжя, і як люди, здатні допитувати полонених англійською мовою. Дослідження виявило, що фінансові умови служби на флоті були незадовільними, що збільшує імовірність того, що більшість емігрантів були релігійно-вмотивованими. Прибутки і репутація моряків на іспанських кораблях були нижчими, ніж у моряків англійського військово-морського флоту і приватних суден, які робили ставку на каперство і, певною мірою, піратство.

Ключові слова: емігранти, англо-іспанська війна, моряки, католики, Реформація.

Історія англійських моряків другої половини XVI ст. тривалий час була предметом дослідження науковців. Здебільшого це було пов'язано із зацікавленням історією британських військово-морських сил, соціальною та культурною морською історією або історією піратства. Натомість у наукове поле майже ніколи не потрапляли мореплавці, які перебували в еміграції і часто поділяли інші релігійні погляди, ніж офіційно прийняті в Англії. Робота П. Мартін, присвячена англійським офіцерам Великої Армади 1588 р., залишається одним із небагатьох винятків¹. Важливо підкреслити, що досліджувати історію професійних діаспор необхідно для того, щоб мати більш повноцінну картину складної історичної реальності, особливо коли йдеться про такі значні процеси, як Реформація, через яку багато англійських католиків, і моряки також, залишили свою батьківщину.

Метою цього дослідження є виявлення англійських емігрантів у військово-морських силах Іспанії часів англо-іспанської війни (1585–1603 рр.) шляхом визначення їхньої кількості, місць та характеру служби і ступеня фінансового

забезпечення. Це основні питання, відповіді на які стануть ще однією розвідкою у перспективну тему участі іноземців у військово-морських силах Іспанії Габсбургів.

Іспанська військово-морська система традиційно ґрунтувалася на національному морському рекрутингу, що було характерно для всіх великих європейських країн того часу. Історики пояснюють, що великі території давали змогу таким країнам, як Англія, Франція та Іспанія, бути самодостатніми у людських ресурсах, на відміну від менших морських держав, таких як Нідерландська Республіка або німецькі міста-держави, які мусили використовувати міжнародний найм². Це обмежувало потенціал міжнародної мобільності робочої сили для іспанського флоту. Іспанці наймали іноземців у значній кількості зрідка і лише тоді, коли попит

¹ Paula Martin, *Spanish Armada Prisoners: The Story of the Nuestra Señora Del Rosario and Her Crew, and of Other Prisoners in England, 1587–97* (Exeter: Exeter University Publications, 1988).

² Matthias van Rossum, Lex Heerma van Voss, Jelle van Lottum, and Jan Lucassen, “National and International Labour Markets for Sailors in European, Atlantic and Asian Waters, 1600–1850,” in *Maritime History as Global History*, eds. Maria Fusaro, Amélia Polónia (Liverpool, 2017), 53–54. Раніше Карла Рана Філіпса також пояснювала переважачу більшість іспанців серед моряків великою кількістю населення в Іспанії. Carla Rahn Phillips, “The Labour Market for Sailors in Spain, 1570–1870,” in *“Those Emblems of Hell”?: European Sailors and the Maritime Labour Market, 1570–1870*, eds. P. C. van Royen, J. R. Bruijn, and Jan. Lucassen (St. John’s, Nfld: International Maritime Economic History Association, 1997), 330–331.

на моряків перевищував пропозицію. Так було на межі XVI і XVII ст., коли виснажена англо-іспанською війною Іспанія була вимушена набирати іноземців у великій кількості на кораблі, які вирушали у складі армاد атакувати Англію в 1597 р. та англійські сили в Ірландії у 1601 р.³

Як показують іспанські платіжні списки, складені в 1589 і 1590 рр., з майже 252 пунктів із морськими офіцерами, моряками, солдатами і канонірами англійці згадуються лише в 10 пунктах, які загалом охоплюють 30 осіб. Це незначна кількість, хоча їхня частка в цих списках є вищою, ніж частка інших іноземців, яких згадано лише у дев'яти пунктах. За національним походженням інші іноземці — це один фламандець, два португальці, один венеціанець, один ломбардець, один неаполітанець і п'ять ірландців⁴. Війна з Англією, імовірно, була причиною порівняно більшої кількості англійців, ніж інших іноземців у цих списках. Іспанці потребували людей, які знали берегову лінію Англійського королівства і могли б допомагати допитувати полонених. Наприклад, у серпні 1590 р. іспанський морський генерал Педро де Субіаур писав із Феррола про прибуття 63 англійських і голландських лоцманів⁵. У цей час ескадра під командуванням Субіаура здійснювала напади на англійські та голландські судна в європейських водах Атлантики, в прибережних водах Португалії та Ла-Маншу. Однак загальна тенденція протягом XVI ст., і зокрема в період англо-іспанської війни, полягала в тому, що коли іноземців набирали на іспанську морську службу, англійські

моряки залишалися в абсолютній меншості порівняно з вихідцями з католицьких країн⁶.

Ірландців значно менше порівняно з англійцями у згаданих вище платіжних списках, що можна пояснити тим, що іспанці формували з ірландців підрозділи, які реєстрували в окремих списках. Загалом, ірландців було більше на іспанській службі, бо багато з них тікали до Іспанії, рятуючись від війн, які Англія вела, захоплюючи їхню країну. Ірландці здебільшого вступали до сухопутної армії, але деякі з них служили в армадах, насамперед тих, що діяли в Атлантичному океані⁷. Генерал Мартін де Бертендона заохочував ірландців об'єднуватися в бойові громади — майбутню морську піхоту — в Сантандері, Ферролі, Ла-Коруні, Віго та Лісабоні. У 1591 році він командував ірландцями під час нападу на деякі прибережні поселення Англії⁸. Іспанська адміністрація ніколи не розглядала можливості створення подібних підрозділів з англійських вигнанців не лише через їхню порівняно невелику чисельність, а й через недовіру іспанців до них як до представників ворожої нації.

Як показано в таблиці нижче, доступні дані про кар'єру 14 англійських моряків на іспанській службі свідчать, що їх найчастіше призначали на службу до Лісабонської армади. Ця армада була найменш активною з усіх іспанських регіональних армاد. Вона не брала участі у бойових діях, як Біскайська і Фландрська армади, і не супроводжувала вест-індійські вантажі з Азорських островів до Іспанії, як Андалузька армада, а лише патрулювала португальське узбережжя від мису Сан-Вінсент до мису Фіністер, з'єднуючи Біскайську і Андалузьку армади⁹. Направлення англійців до складу прибережної армади Лісабона можна б було пояснити браком у них досвіду плавання у відкритому морі. Однак це пояснення не є доречним у випадку таких досвідчених моряків, як Джон Боннер, Річард Берлі, Джон Ламберт і Вільям Стуклі. Тому внесення англійців до складу цієї найбільш пасивної армади під пильним контролем берегової адміністрації, швидше за все, свідчить про недовіру до них як до представників ворожої нації. У 1593 році англійські та ірландські офіцери у Лісабоні проходили перевірку щодо можливого шпигунства¹⁰.

³ David C. Goodman, *Spanish Naval Power, 1589–1665: Reconstruction and Defeat* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 207.

⁴ Неможливо точно підрахувати, скільки людей у цих списках отримували платню. Більшість позицій стосуються конкретних осіб, але деякі з них — груп, із яких не всі містять уточнення щодо кількості людей, наприклад «los marineros que levanto Don Bartolome de Villa Vicena» («моряки, яких найняв Дон Бартоломе де Вілья»). Інша проблема полягає в тому, що деякі англійці могли бути пропущені через те, що їхню національність не було зазначено, як-от лоцман Джон Боннер, який тут не позначений як англієць. Це може бути помилкою писаря або вказувати на культурну асиміляцію цієї людини. Іспанські писарі були зобов'язані зазначати у документах біля імені іноземця, якої він нації. Крім того, ідентифікована кількість англійців може бути меншою за 30. Едвард Пікфорд згадується двічі в різних списках, але, на відміну від Пікфорда, чие імя вказано, залишається невідомим, ким були люди, внесені до таких груп, як «diez yngleses entretenidos» або «diez cavalleros ynglises» («десять англійських ентретенідо», «десять англійських кабальєро»). Не зрозуміло, чи могли ці групи містити осіб, згаданих в інших списках, і чи були ці десять англійців тими самими особами, але згаданими в різних списках. У будь-якому разі, частка англійців у цих списках незначна порівняно з іспанцями. Archivo General de Simancas (далі — AGS). Guerra y Marina (далі — GyM). Leg. 302. Fos 115–116; AGS. GyM. Leg. 302. Fos 118–119; AGS. GyM. Leg. 302. Fo. 124.

⁵ AGS. GyM, Leg. 287. Fo. 121; Agustín R. Rodríguez González, *Señores del mar: los grandes y olvidados capitanes de la Real Armada* (Madrid: La Esfera de los Libros, 2018), 79.

⁶ Phillips, “The Labour Market for Sailors in Spain,” 339.

⁷ Enrique García Hernán and Liam Liddy, *Ireland and Spain in the Reign of Philip II* (Dublin: Four Courts, 2009), 233.

⁸ Declan M. Downey, “Santa Cruz, Recalde, Bertendona, Brochero and Irish émigrés in the Armada Española from 1583 to 1625,” in *La armada española de 1588 y la contra Armada Inglesa de 1589*, ed. Ministerio de Cultura y Deporte (Cartagena: Museo Nacional de Arqueología Subacuática, 2019), 22–23.

⁹ Esteban Mira Caballos, *Las armadas imperiales: la guerra en el mar en tiempos de Carlos V y Felipe II* (Madrid: Esfera de los Libros, 2005), 76.

¹⁰ AGS. GyM. Leg. 393. Fo. 238.

Таблиця 1

Кар'єри англійських офіцерів і канонірів у іспанському флоті

№	Назва та військово-морська позиція	Фландрська армада	Лісабонська армада	Біскайська армада / армада Гіпускоа	Андалузька армада
1	Джон Боннер, лоцман ¹¹		1593–1594 рр. (вк)	1587–1596 рр. (вк)	
2	Річард Берлі, ентретенідо ¹²		1589 р. (г), 1593–1595 рр.	бл. 1573–1593 рр., 1595 р. (г, вк)	
3	Вільям Коплі, ентретенідо ¹³	до 1588 р.	1593 р.		
4	Едвард Кріппс, ентретенідо, капітан галер ¹⁴			1590 р. (г)	1591 р. (г)
5	Френсіс Фаулер, ентретенідо ¹⁵	бл. 1585–1592 рр. (вк)	1593 р.		
6	Джон Ламберт, пілот, ентретенідо ¹⁶		бл. 1588–1595 рр. (г)		1595 р. (г)
7	Томас Норт, ентретенідо ¹⁷		1598 р. (г)		
8	Оуен Ітон, ентретенідо ¹⁸		1593 р.		
9	Едвард Пікфорд, ентретенідо ¹⁹		бл. 1587–1595 рр.		
10	Вільям Стуклі, лоцман, ентретенідо ²⁰		1593 р.		
11	Томас Пер, канонір ²¹			1593 р. (вк)	
12	Роберт Елліот, капітан ²²			1597–1598 рр. (вк)	
13	Джон Брук ²³		1595–1596 рр. (г)		
14	Джон Хорслі ²⁴		1595–1596 рр. (г)		
	Всього випадків	2	11	5	2

Примітка: вк — вітрильний корабель, г — галера.

Таблиця показує тенденцію до використання англійців у прибережному патрулюванні, але це не означає, що вони не проявляли себе у морських кампаніях. У 1588 році на скарбовому галеоні Великої Армади «*Нуестра Сеньйора дель Росаріо*» було не менше ніж семеро англійців²⁵. Деякі англійці також служили на португальському галеоні Армади «*Сан-Матео*»²⁶. У 1591 році Вільям Коплі брав участь у захопленні знаменитого англійського галеона «*Ривендж*» біля острова Флорес, Азорські острови²⁷. Чотири роки

¹¹ Ibid. Leg. 267, 390, 422, 447, 477.

¹² Ibid. Leg. 389. Fo. 604; Leg. 447. Fo. 139; Leg. 268. Fo. 196.

¹³ Ibid. Leg. 307. Fo. 204; Leg. 415. Fo. 317; Leg. 393. Fo. 238.

¹⁴ Ibid. Leg. 302. Fo. 131; Leg. 299. Fo. 47; Leg. 238. Fo. 530; Leg. 268. Fo. 195; Leg. 319. Fo. 213.

¹⁵ Ibid. Consejo y Juntas de Hacienda 330–331; Leg. 393. Fo. 238.

¹⁶ Ibid. Leg. 447. Fo. 165; Leg. 447. Fo. 164; Leg. 424. Fo. 73; Archivo Historico Nacional. Estado. Leg. 2348.

¹⁷ Ibid. Leg. 530. Fo. 343.

¹⁸ Ibid. Leg. 438. Fo. 110; Leg. 393. Fo. 238.

¹⁹ Ibid. Leg. 395. Fo. 231; Leg. 442. Fo. 109.

²⁰ Ibid. Leg. 393. Fo. 238.

²¹ Ibid. Leg. 395. Fo. 258.

²² Ibid. Leg. 533. Fo. 111.

²³ Ibid. Leg. 472. Fo. 99.

²⁴ Ibid. Leg. 472. Fo. 99.

²⁵ Martin, *Spanish Armada Prisoners*, 20.

²⁶ AGS. GyM. Leg. 442. Fo. 109; Martin, *Spanish Armada Prisoners*, 68.

²⁷ «Agora dos años en la mar, quando se tomo *La Venganca* junto a las islas de Flores». Це пряме посилання на знамениту битву при о. Флорес 1591 р., коли іспанський флот захопив галеон «*Ривендж*» під командуванням сера Річарда Гренвілла. У каталозі цей документ датований 1587 р., але його деталі показують, що він має більш пізні походження: документ містить чіткі згадки про битву при о. Флорес, вказуючи на те, що ця битва відбулася двома роками раніше. AGS. GyM. Leg. 212. Fo. 286.

потому Річард Берлі очолив піратський набіг чотирьох іспанських галер на поселення в затоці Маунтс Бей на узбережжі Корнуолу, під час якого було відслужено католицьку месу в місцевій церкві²⁸.

Схоже, що судна вест-індійських флотилій, які мали збройні конвої і подорожували між Америкою та Іспанією, перебуваючи в підпорядкуванні Торгової палати, мали більше іноземних моряків, ніж військово-морські ескадри у європейських водах. Після того, як у 1565 р. біля Флориди на кораблі «*Сан Пелайо*» відбувся бунт іноземних моряків проти іспанських, Торгова палата видавала інструкції, які з міркувань безпеки обмежували кількість іноземних моряків²⁹. Проте частка іноземців у вест-індських флотиліях все одно залишалася значною протягом усього XVI ст., зокрема в період англо-іспанської війни. П. Е. Перес-Мальяїна підрахував, що в останній чверті XVI ст. з 4839 офіцерів, матросів і канонірів, які брали участь у плаваннях до Вест-Індії, 981 були іноземцями, або 20,27 % (50 % португальців, 25 % італійців, 25 % «левантійців», фламандців і німців)³⁰. Під час англо-іспанської війни неодноразово зазначалося, що

²⁸ Alistair Ward, *España Britannia: A Bitter-Sweet Relationship* (London: Shephard-Walwyn, 2004), 83–85.

²⁹ Geoffrey Plank, *Atlantic Wars: From the Fifteenth Century to the Age of Revolution* (New York: Oxford University Press, 2020), 49.

³⁰ Pablo E. Pérez-Malláina, *Los hombres del océano: vida cotidiana de los tripulantes de las flotas de Indias. Siglo XVI* (Sevilla, 2021), 108–109.

серед іноземних моряків у складі флотів, які прямували до Вест-Індії, англійців не було (1589, 1594, 1598, 1599 pp.)³¹. Регулярність цих уточнень дозволяє припустити, що англійці все одно потрапляли на вест-індійські судна.

Отже, англійці становили меншість на іспанських кораблях і більше служили в регіональних іспанських ескадрах, ніж на торгових і військових кораблях, які ходили до Вест-Індії. Англійський мореплавець Річард Гокінс, можливо, перебільшував, коли у 1598 р. писав королеві з Севільї, що «*Of maryners and gunners there is not a shipp w[ic]h is not p[ar]tly furnished w[ic]th Flemish and English*» («Щодо моряків і канонірів, не існує корабля, команда якого хоча б частково не складалася б з фламандців та англійців»)³². У 1598 році, після того, як Гокінс потрапив у полон, він усе ще перебував у севільській в'язниці з обмеженим доступом до інформації із зовнішнього світу³³.

Наплив англійських католиків на іспанські кораблі стримувався кількома факторами. Серед англійців, у тому числі католиків, існувало стійке культурне упередження не вирушати до Іспанії. К. Хайлі зібрав найпоширеніші страхи англійців щодо Іспанії. Вони боялися, що, оселившись в Іспанії, втратять свою англійськість, постраждають від чужої їжі та клімату, який був смертельним для всіх народжених в Англії, а також втратять свою божественну красу, тобто *блїду шкіру*, через нещадне іспан-

ське сонце³⁴. Подорож до Іспанії вимагала або фінансових ресурсів, або, у випадку *рекузантів* (відкритих католиків, які відмовлялися відвідувати англіканські богослужіння), офіційного дозволу³⁵. Певною перешкодою було упереджене ставлення іспанців до англійців і низька оплата праці та низький статус моряків в Іспанії³⁶.

Матеріальна мотивація була більш важливою в іспанській торгівлі, ніж у військово-морській службі. Як зазначає П. Крофт, деякі англійські купці в Іспанії, особливо представники молодого покоління, старанно приховували свою протестантську віру, аби надійно заробляти гроші³⁷. На відміну від низькооплачуваної праці на іспанському флоті, прибуткові можливості іспанської торгівлі часто приваблювали авантюристів, мотивованих матеріальною вигодою. Військово-морську службу можна було поєднувати з торговими операціями, але такі практики були вкрай поодинокими і не мали чітко вираженої тенденції, імовірно, через складність балансування між цими двома професіями. Одним з яскравих прикладів є морський офіцер Річард Берлі, ветеран Великої Армади 1588 р., який спробував зайнятися торгівлею апельсинами з Гавра де Грейс у 1590 р.³⁸ Мотиви його купецької діяльності залишаються незрозумілими. Можливо, він прагнув отримати додатковий дохід. Іншим мотивом могло бути намагання проникнути в англійські купецькі кола з метою шпигування. У той час Берлі служив на іспанських галерах і, можливо, діяв як іспанський агент. Збереглася його таємна доповідь 1589 р. про англійців, які мешкали в Іспанії, з позначками, хто з них був «католиком», «еретиком» і «підозрілим»³⁹. Невідомо, як довго йому вдавалося підтримувати свій бізнес, але після 1590 р. немає жодних документів, у яких би його називали купцем.

Загалом фінансовий стан іспанських моряків був далекий від задовільного. Великі витрати на війну призводили до зростання боргів,

³¹ Archivo General de Indias (далі — AGI). Indiferente 541. Leg. 1. Fo. 71; Indiferente 1957. Leg. 4. Fo. 363; Indiferente 1957. Leg. 5. Fo. 86; Indiferente 1957. Leg. 5. Fo. 125.

³² “Hawkins, Richard. Richard Hawkins to Queen Elizabeth. Seville. Vol. 177. Hertfordshire: The Marquess of Salisbury, 1598.” ProQuest, accessed January 8, 2023, <https://www.proquest.com/government-official-publications/richard-hawkins-queen-elizabeth-seville/docview/1858030553/se-2>.

³³ Підстави для таких перебільшень могли з'явитися завдяки невдалій третій експедиції іспанської Армади до Англії у 1597 р. Хоча в ній брали участь англійці, в основному вона була укомплектована фламандцями. Джерелом інформації для Гокінса міг бути католик-емігрант, капітан Роберт Елліот, який відвідував його у в'язниці. За даними англійської розвідки, Елліот служив радником і командиром вершників в експедиції 1597 р. Про англійців в армادі 1597 р. див. Goodman, *Spanish Naval Power*, 207. Гокінс згадує про свою зустріч з Елліотом тут: “Hawkins, Richard. Rich. Hawkins to Sir Hen. Neville. January 1, 1600. MS SP 12/274 f.2, Records Assembled by the State Paper Office. The National Archives (Kew, United Kingdom). 274.” State Papers Online, accessed July 4, 2023, <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580819/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=9379d8b2>. Див. про службу Елліота та інших англійських емігрантів в іспанській експедиції 1597 р. тут: “The 1597 Armada Spanish advertisements by Robert Savage. February 18, 1598. MS SP 12/266 f.94, Records Assembled by the State Paper Office. The National Archives (Kew, United Kingdom). 266.” State Papers Online, accessed July 3, 2023, <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580072/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=e901d7e8&pg=99>.

³⁴ Christopher Highley, *Catholics Writing the Nation in Early Modern Britain and Ireland* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 158–166.

³⁵ Законодавство 1571 р. вимагало від тих, хто відмовлявся відвідувати англіканські служби, отримувати спеціальну переписку або ліцензію на виїзд. Якщо хтось порушував це правило, то все його майно і прибутки від землі підлягали довічній конфіскації, див. Peter Marshall, “Religious Exiles and the Tudor State,” *Studies in Church History* 43 (2007): 278.

³⁶ Pérez-Mallaína, *Los hombres del océano*, 109.

³⁷ Pauline Croft, “Englishmen and the Spanish Inquisition 1558–1625,” *The English Historical Review* 87, no. 343 (1972): 261.

³⁸ AGS. GyM. Leg. 291. Fo. 85; Берлі також називають купцем у наступному документі від 1589 р.: Ibid. Leg. 365. Fo. 70.

³⁹ AGS. GyM. Leg. 365. Fo. 70.

тому іспанський уряд був змушений економити на виплатах. За словами Д. Гудмена, «Іспанія не могла дозволити собі платити своїм морякам і солдатам більше, ніж необхідний мінімум». У 1598 році звичайний моряк атлантичних ескадр міг розраховувати на 40 реалів, або 2,5 ескудо, на місяць — зарплату, яка відставала від зростання цін⁴⁰. На галерах, де моряки отримували значно меншу платню, ситуація була ще гіршою. У 1613 році їхня зарплата не перевищувала 20 реалів (1,25 ескудо) на місяць⁴¹. Навіть цю зарплату регулярно не виплачували через громіздку бюрократію і нестачу грошей у скарбниці. До 1598 року держава заборгувала 64 тисячі ескудо 1307 морякам атлантичних ескадр⁴².

Офіцери отримували значно вищу платню. У XVII столітті зарплата рядового матроса становила 4–5 ескудо на місяць, каноніра — 6,5, боцмана — 15, лоцмана і шкіпера — 20, капітана галеона або галери — до 40, а генерал-капітана однієї з ескадр атлантичного флоту — 200 ескудо⁴³. Англійські офіцери у 1590-х рр. мали гідну платню. Лоцман Джон Ламберт щомісяця отримував 20 ескудо, ентретенідо (позаштатний офіцер) Річард Берлі — 30, лоцман Джон Боннер, який не був дворянином, — 17 (у 1589–1593 рр.), а ентретенідо Едуард Пікфорд — 10⁴⁴.

Однак зарплатню офіцерам також регулярно не виплачували⁴⁵. У 1590 р. капітан Кріппс писав до Військової ради, що англійські лоцмани і моряки у Ферролі перебувають у великій скруті, не отримуючи ні платні, ні провіанту⁴⁶. У 1591 році іспанський чиновник повідомляв, що більшість ірландських, англійських і фламандських офіцерів у Ферролі потребують грошей на утримання⁴⁷. У 1593 році четверо англійських офіцерів звернулися до уряду з проханням терміново виплатити їм зарплатню, оскільки вони перебували в дуже скрутному матеріальному становищі⁴⁸. Брак грошей був типовою проблемою не лише для англійських моряків, а й для інших католицьких емігрантів у країні⁴⁹. Можливо, становище ірландців, до яких іспанці

ставилися як до дружньої нації, іноді було кращим. У лютому 1595 р. двоє англійців, Френсіс Фоулер і Едвард Пікфорд, благали виплатити їм повну зарплату, як це було зроблено для ірландських ентретенідо⁵⁰.

У 1592 році іспанська влада відправила агентів таємно вербувати англійських моряків і офіцерів у Плімуті, Норфолку і Ньюкаслі, обіцяючи великі нагороди, якщо вони підуть на королівську службу⁵¹. Іспанці були зацікавлені в наймі англійських лоцманів, які знали англійське узбережжя, і тому обіцяли велику зарплату і заможне життя, але реальність не завжди відповідала обіцяному.

Загалом, під час англо-іспанської війни кількість незадоволених англійських морських офіцерів, які подавали петиції до Військової ради переважно через проблеми з виплатами, неухильно зростала, як видно з наведених у табл. 2 розрахунків.

Таблиця 2

Петиції з вимогами від англійських морських офіцерів⁵²

Роки	Кількість офіцерів, які подали петиції до Військової ради	Відсоток від загальної кількості
1587–1592	15	33 %
1593–1598	30	67 %

Зарплата на англійських кораблях також була низькою, і її виплачували із затримками, але моряки мали набагато більше шансів заробити на прибутковому каперстві, яке було пріоритетом англійської військово-морської стратегії, натомість Іспанія зосереджувала свої зусилля на обороні та конвоях. Моряк на англійських торговельних суднах отримував 10 фунтів на рік, тобто менше ніж фунт на місяць, тоді як старший помічник капітана — 24 фунти на рік, що було вище, ніж у королівському флоті, де заробітна плата становила від 12 до 18 фунтів⁵³. Успішна навколосвітня подорож Френсіса Дрейка, яка принесла здобичі, можливо, на 600 тисяч фунтів за 5 тисяч фунтів, витрачених на спорядження, надихнула багатьох англійських моряків на пі-

⁴⁰ Goodman, *Spanish Naval Power*, 186.

⁴¹ *Ibid.*, 189.

⁴² *Ibid.*, 190.

⁴³ *Ibid.*, 234.

⁴⁴ AGS. GyM. Leg. 289. Fo. 248; Leg. 389. Fo. 604; Leg. 442. Fo. 109; Leg. 447. Fo. 129; Leg. 447. Fo. 130.

⁴⁵ Goodman, *Spanish Naval Power*, 235.

⁴⁶ AGS. GyM. Leg. 312. Fo. 212; Leg. 302. Fo. 131.

⁴⁷ *Ibid.* Leg. 328. Fo. 87.

⁴⁸ *Ibid.* Leg. 389. Fo. 431.

⁴⁹ A. R. Throckmorton, "When Time Should Serve," in *A Companion to Catholicism and Recusancy in Britain and Ireland*, edited by Robert E. Scully S. J. (Leiden; Boston: Brill, 2021), 212.

⁵⁰ AGS. Consejo y Juntas de Hacienda, 334.

⁵¹ "James Young [alias] Dingley, a priest, to Lord Burghley, 27 August, 1592, MS SP 12/242, fo. 214, TNA," State Papers Online, accessed July 31, 2023, <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304380852/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=02ac5de8>.

⁵² AGS. Guerra Antigua. Memoriales.

⁵³ K. R. Andrews, "The Elizabethan Seaman," *The Mariner's Mirror* 68, no 3 (1982), 252; David Childs, *Pirate Nation: Elizabeth I and her Royal Sea Rovers* (Barnsley: Seaforth Publishing, 2014), 16.

ратство і каперство⁵⁴. В англійській юридичній системі XVI ст. останнє розуміли як законне пограбування, основане на праві на відплату або реституцію за попередні збитки на морі, завдані іноземними підданими⁵⁵. У 1589–1591 роках капери привезли в Англію 400 тисяч фунтів стерлінгів, що складало 10–15 % усього імпорту, тоді як загальний дохід англійської корони в 1588 р. становив 392 тисячі фунтів стерлінгів⁵⁶. За даними Д. Лоудса, англійські капери здійснили 50 % усіх військово-морських операцій англо-іспанської війни⁵⁷.

Отже, матеріально вмотивованим морякам було перспективніше залишатися на англійській службі, ніж вступати до іспанського флоту. Фландрська Армада використовувала каперів, але, як видно з наведеної раніше таблиці, англійців, як правило, розподіляли в інші ескадри.

Статус моряків в Іспанії був нижчим, ніж в Англії, де, за словами Д. Чайлдса, «про моряків набагато краще піклувалися», ніж про знедолений клас землевласників⁵⁸. У 1605 році Дієго Брочеро, заступник першого генерал-капітана атлантичного флоту, навіть рекомендував замінити назву *marinero* на *soldado*, оскільки назва *marinero* звучала надто зневажливо. Брочеро пов'язував поразки іспанського флоту безпосередньо з тим, що англійські та голландські моряки мали вищий статус у своїх країнах, тоді як в Іспанії професія звичайного моряка була найменш поважною з усіх⁵⁹. Аналогічно, Д. Лоудс зазначив про Велику Армаду 1588 р., що «воїни, як правило, зневажали моряків як простих робітників, чия робота полягала лише в тому, щоб доставити справжніх чоловіків туди, де потрібно було виконувати справжню роботу»⁶⁰. І все ж англійські католики добровільно прибували в Іспанію, щоб служити на флоті, незважаючи на матеріальні чи репутаційні ризики.

Католицька релігія була важливим стимулом для служби у флоті держави, яка воювала проти еретиків. Ступінь віри міг бути різним. Наприклад, лоцман Джон Ламберт і капітан Едвард Кріппс прибули до Іспанії зі сформованими в Англії католицькими переконаннями⁶¹, тоді як лоцман Вільям Стуклі з дитинства зростав у католицькому середовищі Іспанії⁶². Безперечно, були також фальшиві католики, наприклад ті, хто потрапив на службу після полону. Для них перехід у католицизм був умовою звільнення з в'язниці або галерного рабства і, загалом, стратегією виживання в Іспанії, де інквізиція мала особливий вплив. Згодом ці англійці або щиро наvertsалися під впливом оточення, або, навпаки, за нагоди тікали з країни. Прикладом цього є моряк Ральф Кантрел, захоплений джонкеркцями. У 1598 році, під час служби, ймовірно, у Фландрській армادі, він втік на попутному судні з Ле-Трепора до Лондона⁶³.

Отже, англійські емігранти, які потрапляли на військово-морську службу в Іспанії, становили незначну меншість, враховуючи, що іспанській флот формувався за рахунок місцевих людських ресурсів, і ставлення до англійців у Іспанії було упередженим. Ті англійці, які потрапляли на службу, часто опинялися у Лісабонській армادі, каботажній і найбільш пасивній із регіональних ескадр, що було зумовлено недовірою з боку іспанців. Останній фактор також заважав англійським морякам служити на суднах, які ходили вест-індійськими маршрутами. Разом із тим, окремі англійці мали змогу проявити себе в морських кампаніях англо-іспанської війни, зокрема вони брали участь в експедиції Великої Армади 1588 р. та захопленні відомого англійського галеона «Ривендж» у 1591 р. Аналіз фінансових умов праці у іспанському флоті не дає змогу стверджувати, що служба в ньому була фінансово привабливою. Останнє збільшує імовірність присутності релігійно-вмотивованих емігрантів, а не палких до наживи авантюристів. Щоправда, при цьому залишається відкритим питання про те, чи містила група емігрантів на іспанському флоті людей, які були шпигунами англійського уряду або агентами чи партнерами англійського купецтва, зацікавленого в іспанській торгівлі.

⁵⁴ N. A. M. Rodger, *The Safeguard of the Sea: A Naval History of Britain*, vol. 1, 660–1649 (London: HarperCollins Publishers in association with the National Maritime Museum, 1997), 245; K. R. Andrews, *Elizabethan Privateering: English Privateering during the Spanish War, 1585–1603* (London; New York: Cambridge University Press, 1964), 4.

⁵⁵ N. A. M. Rodger, "The Law and Language of Private Naval Warfare," *Mariner's mirror* 100, no. 1 (2014): 5–16.

⁵⁶ M. G. Hanna, *Pirate Nests and the Rise of the British Empire, 1570–1740* (Chapel Hill: The University of North Carolina, 2015), 40.

⁵⁷ David M. Loades, *England's Maritime Empire: Seapower, Commerce and Policy 1490–1690* (Harlow: Pearson Education Limited, 2000), 128.

⁵⁸ David Childs, *Tudor Sea Power: The Foundation of Greatness* (Bansley, UK: Seaforth, 2009), 99.

⁵⁹ Goodman, *Spanish Naval Power*, 242.

⁶⁰ David M. Loades, *The Making of the Elizabethan Navy, 1540–1590: From the Solent to the Armada* (Woodbridge: Boydell Press, 2009), 192.

⁶¹ AGS. GyM. Leg. 289. Fo. 248; Leg. 238. Fo. 30.

⁶² Juan E. Tazón, *The Life and times of Thomas Stukeley (c. 1525–78)* (Aldershot: Ashgate, 2003), 92–93.

⁶³ "Examination of Ralph Cantrell, mariner, before Lord Treasurer Buckhurst, 4 January, 1600, MS SP 12/274, fo. 5, TNA," State Papers Online, accessed January 1, 2023, <https://link-gale.com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580822/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=150170a5&pg=9>.

Bibliographic References

- Andrews K. R. "The Elizabethan Seaman." *The Mariner's Mirror* 68, no. 3 (1982): 245–262.
- — —. *Elizabethan Privateering. English Privateering during the Spanish War 1585–1603*. London; New York: Cambridge University Press, 1964.
- Caballos, Esteban Mira. *Las armadas imperiales: la guerra en el mar en tiempos de Carlos V y Felipe II*. Madrid: Esfera de los Libros, 2005.
- Childs, David. *Pirate Nation: Elizabeth I and her Royal Sea Rovers*. Barnsley: Seaforth Publishing, 2014.
- — —. *Tudor Sea Power: The Foundation of Greatness*. Bantley, UK: Seaforth, 2009.
- Croft, Pauline, "Englishmen and the Spanish Inquisition 1558–1625." *The English Historical Review* 87, no. 343 (1972): 249–268.
- Downey, Declan M. "Santa Cruz, Recalde, Bertendona, Brochero and Irish émigrés in the Armada española from 1583 to 1625." In *La armada española de 1588 y la contra Armada Inglesa de 1589*, edited by Ministerio de Cultura y Deporte. Cartagena: Museo Nacional de Arqueología Subacuática, 2019.
- González Rodríguez, Agustín R. *Señores del mar: los grandes y olvidados capitanes de la Real Armada*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2018.
- Goodman, David C. *Spanish Naval Power, 1589–1665: Reconstruction and Defeat*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Hanna, M. G. *Pirate Nests and the Rise of the British Empire, 1570–1740*. Chapel Hill: The University of North Carolina, 2015.
- Hernán, Enrique García, and Liam Lidd. *Ireland and Spain in the Reign of Philip II*. Dublin: Four Courts, 2009.
- Highley, Christopher. *Catholics Writing the Nation in Early Modern Britain and Ireland*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Loades, D. M. *England's Maritime Empire: Seapower, Commerce and Policy 1490–1690*. Harlow: Pearson Education Limited, 2000.
- Loades, D. M. *The Making of the Elizabethan Navy, 1540–1590: From the Solent to the Armada*. Woodbridge: Boydell Press, 2009.
- Marshall, Peter. "Religious Exiles and the Tudor State." *Studies in Church History* 43 (2007): 263–84.
- Martin, Paula. *Spanish Armada Prisoners: The Story of the Nuestra Señora Del Rosario and Her Crew, and of Other Prisoners in England, 1587–97*. Exeter: Exeter U Publications, 1988.
- Pérez-Mallaína, Pablo E. *Los hombres del océano: vida cotidiana de los tripulantes de las flotas de Indias. Siglo XVI*. Sevilla: Diputación de Sevilla, Servicio de Archivo y Publicaciones, 2021.
- Phillips, Carla Rahn. "The Labour Market for Sailors in Spain, 1570–1870." In *"Those Emblems of Hell"?: European Sailors and the Maritime Labour Market, 1570–1870*, edited by P. C. van Royen, J. R. Bruijn, and Jan. Lucassen. St. John's, Nfld: International Maritime Economic History Association, 1997.
- Plank, Geoffrey. *Atlantic Wars: From the Fifteenth Century to the Age of Revolution*. New York: Oxford University Press, 2020.
- ProQuest. "Hawkins, Richard. Richard Hawkins to Queen Elizabeth. Seville. Vol. 177. Hertfordshire: The Marquess of Salisbury, 1598." Accessed January 8, 2023. <https://www.proquest.com/government-official-publications/richard-hawkins-queen-elizabeth-seville/docview/1858030553/se-2>.
- Rodger, N. A. M. "The Law and Language of Private Naval Warfare." *Mariner's mirror* 100, no. 1 (2014): 5–16.
- — —. *The Safeguard of the Sea: A Naval History of Britain*. Vol. 1, 660–1649. London: HarperCollins Publishers in association with the National Maritime Museum, 1997.
- Rossum, Matthias van, Lex Heerma van Voss, Jelle van Lottum, and Jan Lucassen. "National and International Labour Markets for Sailors in European, Atlantic and Asian Waters, 1600–1850." In *Maritime History as Global History*. St. John's, Nfld.: International Maritime Economic History Association, 2010.
- State Papers Online. "Examination of Ralph Cantrell, mariner, before Lord Treasurer Buckhurst, 4 January, 1600, MS SP 12/274, fo. 5, TNA." Accessed January 1, 2023. <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580822/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=150170a5&pg=9>.
- — —. "Hawkins, Richard. Rich. Hawkins to Sir Hen. Neville. January 1, 1600. MS SP 12/274 f.2, Records Assembled by the State Paper Office. The National Archives (Kew, United Kingdom). 274." Accessed July 4, 2023. <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580819/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=9379d8b2>.
- — —. "James Young [alias] Dingley, a priest, to Lord Burghley, 27 August, 1592, MS SP 12/242, fo. 214, TNA." Accessed July 31, 2023. <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304380852/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=02ac5de8>.
- — —. "The 1597 Armada Spanish advertisements by Robert Savage. February 18, 1598. MS SP 12/266 f.94, Records Assembled by the State Paper Office. The National Archives (Kew, United Kingdom). 266." Accessed July 3, 2023. <https://link-gale-com.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/apps/doc/MC4304580072/SPOL?u=oxford&sid=bookmark-SPOL&xid=e901d7c8&pg=99>.
- Tazón, Juan E. *The Life and times of Thomas Stukeley (c. 1525–78)*. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Throckmorton, A. R. "When Time Should Serve." In *A Companion to Catholicism and Recusancy in Britain and Ireland*, edited by Robert E. Scully S. J. Leiden; Boston: Brill, 2021.
- Ward, Alistair. *España Britannia: A Bitter-Sweet Relationship*. London: Shephard-Walwyn, 2004.

A. Pastushenko

ENGLISH EMIGRANTS ON SPANISH SHIPS (1585–1604)

The article examines the role and presence of English emigrants in the Spanish fleet during the Anglo-Spanish War (1585–1604). The conducted research indicates that English seafarers were present on Spanish ships in small numbers. This can be attributed not only to the prolonged war and the predominantly locally-formed Spanish crews, but also to long-standing cultural prejudices held by the English against

living in Spain. Negative attitudes from the Spanish themselves also played a role. Emigrants were often assigned to the Lisbon Armada, the coastal squadron, which was the least active among all the Atlantic squadrons. It is likely that this was due to distrust from the Spanish authorities, rather than a lack of professional experience among the English. English emigrants were also not permitted to serve on ships that sailed between America and Europe. Nevertheless, some Englishmen were able to distinguish themselves in naval battles, such as the Great Armada's expedition in 1588, the capture of the galleon Revenge in 1591, or the successful raid of galleys on the settlement in Mounts Bay, Cornwall, in 1595. Additionally, the English were valuable to the Spanish as pilots with knowledge of the English coast, and as individuals capable of interrogating prisoners in English. The research revealed that the financial conditions of service in the fleet were unsatisfactory, which increased the likelihood that most emigrants were religiously motivated. The earnings and reputation of sailors on Spanish ships were lower than those of sailors in the English navy and private ships, which relied on privateering and, to some extent, piracy.

Keywords: emigrants, Anglo-Spanish War, seafarers, Catholics, Reformation.

Матеріал надійшов 12.03.2025

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)